

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет психології
Кафедра соціальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему «Гендерно-психологічні особливості образу подружнього
партнера»

Виконав: студент 6 курсу, групи
ПС(з)м-21 спеціальності 053 «Психологія»

Ігнатенко Вікторія Олексіївна

Керівник: кандидат психологічних
наук, доцент

Федоришин Галина Миколаївна

Івано-Франківськ – 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ ПОДРУЖНЬОГО ПАРТНЕРА	6
1.1. Соціально-психологічні образи та особливості їх відображення у свідомості людини	6
1.2. Образи чоловіка та жінки в сімейних стосунках	12
1.3. Статевий і гендерний аспекти образу подружнього партнера	19
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБРАЗУ ПОДРУЖНЬОГО ПАРТНЕРА	32
2.1. Організація та методика дослідження	32
2.2. Результати дослідження та їх кореляційний аналіз	40
2.3. Рекомендації щодо врегулювання подружніх конфліктів на етапі молодії сім'ї	46
Висновки до розділу 2	51
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження підтверджується її затребуваністю у сучасній психологічній та соціологічно-дослідницькій думці, оскільки сім'я є унікальним соціальним інститутом, посередником між особистістю і суспільством, через неї з покоління в покоління передаються головні цінності, у першу чергу моральні. Проблема гендерної рівності – це проблема всього українського суспільства, у якому порушення прав особистості, фізична недоторканість та моральна гідність мають бути в центрі уваги і громадськості, і держави. Реалії сучасного українського суспільства засвідчують наявність широкого кола родинних проблем, в тому числі дисгармонійних взаємин подружньої пари. Ці проблеми є особливо актуальними для стосунків молодого подружжя, зокрема криза первинної шлюбної адаптації відображає недостатній рівень психологічної підготовленості партнерів до сімейного життя. Важливим аспектом, що веде до створення сім'ї і значною мірою визначає характер її існування, є вибір шлюбного партнера. На процес формування уявлень про майбутнього шлюбного партнера впливає багато чинників, які стали об'єктом дослідження ряду авторів.

Так, Е.Берн, З.Фрейд, К.Юнг досліджували глибинні механізми формування образу майбутнього шлюбного партнера. Роль інституту сім'ї у формуванні особистості молодої людини, її цінностей, моделі сім'ї досліджували К.Вітек, В.М.Дружинін, О.М.Кікінежді, О.І.Пенькова та інші фахівці. Вплив самооцінки, рівня домагань, а також рівня особистісної зрілості та самоактуалізації на формування уявлень про майбутнього шлюбного партнера вивчали С.Будассі, В.С.Заслуженюк, Д.Т.Іванов, А.Маслоу, М.М.Обозов, Л.З.Сердюк, В.А.Семиченко, Р.П.Федоренко, Н.Ф.Федотова, В.М.Ямницький. Питання впливу соціально-психологічних

механізмів, механізмів та ефектів соціальної перцепції на формування образу майбутнього шлюбного партнера розробляли В.М.Дружинін, О.О.Бодальов, С.Е.Лянс, Ж.Ляпуант, Д.Майєрс, Т.Г.Стефаненко, Е.Фромм. Особливості дошлюбного періоду, проблему ідеалізації партнера, юнацький вік як сензитивний період здійснення шлюбного вибору були предметом уваги у працях М.О.Абалакіної, Т.В.Андреєвої, М.В.Вовчик-Блакитної, Т.В.Говорун, С.В.Ковальова.

Аналіз зазначених проблем досвідченими психологами, вивчення чинників вибору шлюбного партнера має багату історію. Зокрема, потребує уточнення поняття образу майбутнього шлюбного партнера, яке не конкретизується у дослідженнях з проблем шлюбу і сім'ї. Існують також різні підходи до визначення чинників формування образу майбутнього шлюбного партнера, а психологічні механізми формування цього образу потребують систематизації та уточнення їх змістовної сторони. Представлені в літературі теоретичні уявлення про психологічні механізми формування у молоді образу майбутнього шлюбного партнера часто носять характер припущення і необґрунтовані емпірично. Це означає, що питання про психологічні механізми, які впливають на формування у молоді образу майбутнього шлюбного партнера, залишається фактично відкритим.

Таким чином, соціальна значущість проблеми формування у молоді образу майбутнього шлюбного партнера та її недостатнє вивчення обумовили вибір теми нашого дослідження «Гендерно-психологічні особливості образу подружнього партнера».

Мета дослідження: розкрити гендерно-психологічні особливості образу подружнього партнера.

Об'єкт дослідження: образ подружнього партнера.

Предмет дослідження: гендерно-психологічні особливості образу подружнього партнера.

Завдання дослідження:

1. здійснити системний аналіз існуючих теоретичних засад вивчення образів подружніх партнерів;
2. здійснити емпіричне вивчення образу подружнього партнера у пар до шлюбу та у шлюбі;
3. розкрити специфіку репрезентації гендерно-психологічних особливостей образів подружніх партнерів.
4. Розробити рекомендації щодо врегулювання подружніх конфліктів на етапі молоді смі'ї.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс методів дослідження:

- аналіз стану наукової розробки теми дослідження;
- аналіз підходів до вивчення соціально-психологічних образів;
- системно-аналітичний метод для визначення сутнісних характеристик ключових понять дослідження;
- порівняльний метод для основної мети експериментального дослідження;
- узагальнення – з метою розкриття особливостей репрезентації гендерно-психологічних особливостей образів подружніх партнерів.
- анкетування, тестування, математичні та статистичні методи – описова статистика та кореляційний аналіз результатів.

Структура роботи. Дослідження складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг роботи становить 60 сторінок.

Апробація результатів дослідження. Головні положення та результати дослідження обговорювалися на звітній студентській науковій конференції Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (2021 р.).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ ПОДРУЖНЬОГО ПАРТНЕРА

1.1. Соціально-психологічні образи та особливості їх відображення у свідомості людини

У психологічній науці накопичено значний матеріал у галузі дослідження категорії «образ», що дозволяє зробити висновок, що соціальні уявлення виступають основою для суджень про різні сторони соціальної дійсності. На цій базі будуються уявлення про світ в цілому (образ світу), уявлення про себе (образ Я) уявлення про Інше (не-Я).

Соціальний образ являє собою результат соціального сприйняття і продукт пізнання соціального світу. На думку Г.М. Андрєєвої - стать, вік, національність, соціальний інтелект, психічний стан, стан здоров'я, встановлення, досвід спілкування, професійні та особистісні особливості впливають на глибину, всебічність та швидкість знання іншої людини [1].

О.О. Бодальов розглядав процес формування образу іншої людини як результат міжособистісної взаємодії і виділив такі компоненти образу іншої людини:

1. Фізичні характеристики партнера, які служать базисом для побудови припущень про особистісні особливості які вперше сприймаються

людиною;

2. Уявлення про особистісні характеристики, що формуються на основі сприйняття поведінки;
3. Уявлення про наміри, мотиви, почуття тощо;
4. Уявлення про відносини, які служать сполучною ланкою для об'єднання і зближення партнерів [2].

Уявлення про іншу людину залежить від рівня розвитку власної самосвідомості, уявлення про власне «Я» («Я-концепція»), про співрозмовника («Ти-концепція»), про групу, до якої людина належить або відносить себе психологічно («Ми-концепція»).

З іншої сторони, і усвідомлення людиною свого образу через іншу людину відбувається через ідентифікацію (уподібнення себе до іншого) і рефлексію (усвідомлення людиною того, як вона сприймається партнером по спілкуванню) [3].

Такий процес формування образу ми будемо розглядати як процес соціальної перцепції крізь призму якого формуються образи, як зазначає В.Л. Ситников, - це відображення у свідомості людини образів інших людей і самого себе, як члена людської спільноти. Вони можуть відображати як найбільш значущі і істотні характеристики, так і поверхневі, несуттєві, ситуативні, а іноді і просто випадкові [4].

Багато вітчизняних і зарубіжних дослідників доводять наявність зв'язку між повноцінністю і складністю уявлень людини про саму себе і багатозначністю, диференційованістю відображень нею індивідуальних і особистісних особливостей інших людей. Так у своїх дослідженнях А.А.Реан встановлює зв'язок між рівнем самопізнання і пізнанням особи іншої людини [5].

У дослідженнях, проведених В.Л. Ситниковим, С.І. Кедич, М.В. Парнюк було доведено, що формування соціально-перцептивного образу

тісно пов'язане з власним Я-образом людини, яка є невід'ємним компонентом його свідомості [4]. В.Л. Ситников відзначає тісний зв'язок Я-образів з Ти-образами і необхідність аналізувати структуру і сутність Я - концепції людини для розуміння змісту образів інших людей (Ти-образів) і усвідомлення їх ролі в організації взаємодії між людьми. Важливим, на думку В.Л. Ситникова є і факт ситуативності актуалізації конкретної системи Я-образів особистості, яка може залежати від безлічі факторів (самопочуття; попередніх вчинків; очікувань і намірів; від об'єкта взаємодії; від ставлення людини до себе, оточуючих, до ситуації та ін.).

У пізнанні і розумінні іншої людини велике значення має емпатія, яка, на відміну від раціонального сприйняття іншої людини і осмислення особливостей її поведінки, являє собою афективне «розуміння», і співпереживання.

У процесі ідентифікації людина здатна «продумувати» і розуміти дії партнера і діяти виходячи з них, а емпатія дозволяє «відчути» ситуацію.

У соціальній перцепції велике значення відводиться рефлексії. Дане поняття в психологічній науці розглядається як уявлення індивідом того, як він сприймається партнером по спілкуванню, «глибоке, послідовне взаємовідображення, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії, причому в цьому внутрішньому світі в свою чергу відображається внутрішній світ першого» [6].

Формування образу іншої людини та інтерпретація її поведінки можливі за наявності достатньої інформації та розуміння підстав для її вчинків. Їх достовірність залежить від ступеня об'єктивності та повноти знань, розуміння мотивів які рухають людиною.

Перцептивний образ є продуктом психологічних процесів, в яких інтегровані поняття: сенс, взаємозв'язки, контекст, суб'єктивна оцінка, що передуює досвід індивідууму і його пам'яті [7].

В.Л. Ситников наголошує на неоднорідності змісту образу. Образи є специфічним злиттям відображення властивостей об'єкта сприйняття і попереднього власного досвіду суб'єкта зі сприйняття подібних об'єктів і взаємодії з ними.

А від того, наскільки повно і точно спосіб відповідає реальності, залежить успішність людської діяльності, відзначав Е.Берн [8].

При дефіциті інформації можуть формуватися помилкові уявлення про причини дій людини і навіть приписування особі відсутніх у неї властивостей.

Таке невірне тлумачення може відбуватися на підставі асоціювання поведінки людини з іншим прикладом, що мав місце в минулому досвіді суб'єкта сприйняття, або на підставі зіставлення з передбачуваними в подібній ситуації власними моделями поведінки.

Ці процеси пояснюються з позиції каузальної атрибуції. Г.Келлі який виділив: особистісну атрибуцію (причина приписується тому хто вчиняє будь-який вчинок), об'єктну атрибуцію (причина приписується тому об'єкту, на який спрямовано дію) та ґрунтовну атрибуцію (причина приписується обставинам) [9].

Атрибутивні процеси є невід'ємною частиною міжособистісного сприйняття.

Сприйняття людини значною мірою залежить від наявної установки. Як правило, простежується закономірність: «поганим» людям приписуються негативні якості і погані вчинки, а «хорошим» - позитивні риси і хороші дії.

Як зазначає В.Л. Ситников: «... образ людини - це цілісна сукупність життєвих і наукових уявлень про людину, комплекс соціальних установок на людину, що формуються у свідомості і актуалізуються в процесі вивчення людини і взаємодії з нею» [4].

Велике значення в сприйнятті людьми один одного мають: ефект

ореолу («галоефект»), ефект новизни і первинності, а також ефект, або явище, стереотипізації.

«Ефект ореолу» виникає в ситуації дефіциту інформації про об'єкт сприйняття і полягає у впливі власних установок і раніше отриманої інформації та сформованих уявлень про нього і заважає об'єктивному сприйняттю реальних рис і якостей. Так, загальне позитивне враження про об'єкт сприйняття визначає позитивну оцінку невідомих його якостей, і навпаки, негативне ставлення поширюється на невідомі якості і сприяє формуванню негативних оцінок [1].

Ефект «первинності» полягає в суттєвому впливі першого враження на подальше сприйняття та оцінку незнайомої людини; ефект «новизни» - у більшій значущості нової інформації, порівняно з отриманою раніше стосовно знайомої людини.

Ефекти сприйняття тісно пов'язані з процесом стереотипізації. Стереотип - це стійка думка про якості і характеристики, поширюється на кожного з представників певної групи, що визначає його оцінку, ставлення і поведінку по відношенню до нього.

Стереотипізація дозволяє спростити і прискорити процес пізнання іншої людини, приписуючи їй готовий штамп. Стереотип поширюється в умовах недостатності інформації про об'єкт сприйняття і обмеженості попереднього досвіду.

Стереотип виникає щодо групової приналежності людини, наприклад - етнічні стереотипи - побудова упереджених висновків щодо всієї етнічної групи на основі обмеженої інформації про окремих її представників [1].

У процесі сприйняття на підставі зроблених висновків і оцінок у людей формуються певне відношення одне до одного - від несприйняття людини до симпатії або навіть любові до неї.

Оцінювання людини в категоріях, властивих позитивним афективним

оцінкам пов'язано з атракцією - особливим видом соціальної установки на сприйняття людини, в якій домінуючим є емоційний компонент [Гозман].

У психології прийнято виділяти три рівні атракції: симпатія, дружба, любов, що характеризують внутрішньосімейні взаємини.

На думку А.І. Захарова, сім'я передбачає позитивне емоційне ставлення її членів один до одного - повагу, відданість, симпатію, любов [10].

Таким чином, основною складовою особистісного сенсу, а через нього і образу, що представляє цей особистісний сенс у свідомості, є емоції.

Емоційний компонент завжди присутній в образах добре знайомих людей і визначає значимість об'єктів.

Крім того, необхідно зазначити, що чим інтенсивніші і вираженіші емоції, тим менш диференційованим виявляється образ, оскільки домінуюча емоція концентрує сприйняття людини лише на певній, обмеженій області сприйняття [11].

В.Л. Ситников розглядає поняття «образ» як відображення результату пізнання. Образ - цілісний комплекс сприйняття, уявлень, розумінь, установок, який абсолютно органічно допускає єдність реального і ідеального, достовірного і ефемерного, усвідомлюваного і інтуїтивно відчуваного [4].

У роботах В.А. Панфьорова соціально-психологічний образ представлений як результат процесів пізнання людини людиною, яка включає визначення здібностей, характеру, темпераменту, потреб, соціального статусу та суспільних ролей, видів діяльності та поведінки та ін. [12].

В результаті досліджень було встановлено, що формування образу однієї людини у свідомості іншої знаходиться під впливом сформованих між ними відносин. Образ несе в собі інформаційне навантаження, виконує регулюючу функцію, і визначає стратегію поведінки по відношенню до об'єкта сприйняття [13].

Дослідження показали, що змодельований у свідомості людини образ відрізняється стійкістю і не піддається перегляду в ході спостереження нових проявів.

Таким чином, формування соціально-перцептивного образу відбувається за допомогою як спроб раціонального та осмисленого розуміння, так і ірраціональних несвідомих процесів [4].

Образ людини містить уявлення про природу людини, нормативні елементи, що вказують на призначення, сенс життя людини, на якісь конкретні зразки особистості [4].

Поряд з уявленнями (результатом узагальнення образу) про окрему людину, поняття «образ» може відображати модель представників тієї чи іншої культури, соціальної, професійної, гендерної, вікової чи іншої групи.

Так у нашому дослідженні узагальнене поняття «образ» конкретизується в більш вузьке поняття «гендерно-психологічний образ».

1.2. Образи чоловіка та жінки в сімейних стосунках

Перцепція справляє значний вплив на процес міжособистісного спілкування подружжя та їх взаємини.

Перцептивна сторона спілкування - як значуща складова подружніх відносин, являє собою процес сприйняття подружжям один одного і як

результат - встановлення взаєморозуміння.

Як вже зазначалося раніше, в ході сприйняття однією людиною іншою, відбувається її емоційна оцінка, робиться спроба зрозуміти суть її вчинків і вибудовується лінія власної поведінки.

У контексті сімейних стосунків соціальна перцепція - це цілісний процес відображення особистісних властивостей іншої людини, процес пізнання іншої в умовах спілкування і спільної діяльності [1].

Суттєвою характеристикою взаємин подружжя є їх задоволеність шлюбом - яка включає оціночну, перцептивну та емоційну складові.

Вивченням даного питання займалися: Волкова (Обозова) А.М., Обозов Н.М., Соловійов Н.Я., Сисенко В.А., Шуман С.Г., Шуман В.П., М. Пезешкіан, Дж.Г. Скотт.

Перцепція тісно пов'язана з поняттям подружньої сумісності, оскільки являє собою цілісне відображення соціальних, психологічних і антропологічних рис, збіг яких визначає сумісність подружжя. Психологічна сумісність чоловіка і дружини безпосередньо пов'язана з сімейним благополуччям (О.М. Обозов, К. Роджерс, Н. Стіннет).

Так, Н.Н. Обозов і О.М. Обозова розглядають стабільний шлюб як збіг інтересів і духовних цінностей подружжя і контрастність їх особистісних якостей.

Критеріями сумісності подружжя є: узгодженість цінностей; установок і поглядів на розподіл ролей у сім'ї, їх виконання, адекватне сприйняття один одного, і прийняття особливостей людини.

Перцептивна сторона задоволеності шлюбом була вивчена І.С. Адміральською та О.І. Донцовим. Проведене ними дослідження показало, що чим вище задоволеність шлюбом одного з подружжя, тим вище задоволеність шлюбом другого; висока задоволеність шлюбом пов'язана з позитивним ставленням до партнера, як у чоловіків, так і у жінок, яка має пряму

залежність від перцептивного образу людини [14].

Вченими Тартуського університету було доведено, що індивідуальне рішення про вступ у шлюб і вибір шлюбного партнера знаходиться під впливом безлічі соціальних норм, звичаїв, традицій, які регулюють шлюбну поведінку.

Поряд із зовнішньою привабливістю, наявністю симпатії, любові, дружби, прихильності, вибір чоловіком жінки і навпаки визначають: освітній рівень, соціальний статус, професія, національність, вік, сімейний стан, походження. Крім того, і стабільність шлюбу, і ризик розлучення залежать від соціальних характеристик (освітній рівень, професійний статус, заробітна плата).

Дослідниками були виявлені певні закономірності вибору чоловіка та жінки одне одним, однак, механізми вибору шлюбного партнера до кінця не вивчені.

Шлюбна вибірковість і шлюбні уподобання можуть варіювати залежно від етнічних і соціокультурних звичаїв, традицій, сформованих стереотипів і стандартів поведінки.

Цікаво, що образ майбутнього партнера формуються вже в дитячому віці. У своєму дослідженні І.Г. Станіславська і М. В. Захарова виявили уявлення про майбутнє у дівчаток десяти років. У їхньому уявленні чоловік повинен бути добрим, уважним, товариським і розумним. Крім того, слід зазначити, що модель майбутнього чоловіка в поданні переважної більшості респонденток була більш схожа з близькими друзями, ніж з батьком [15].

В.Є. Каган у дослідженні образу майбутнього партнера отримав такі результати: у учнів середніх класів образ був ще недостатньо диференційованим порівняно з учнями старших класів, які мають чіткі уявлення про те, якими повинні бути чоловік і дружина [16].

Уявлення про «ідеальну» дружину хлопчиків вписуються в традиційну

модель жінки «дружини - матері – домогосподарки».

У їх образах найбільш значущими виявляються любов до чоловіка, материнство і виховання дітей, господарсько-побутові характеристики та емоційні прояви (теплота, доброта). Багато в чому схожим виявився образ «ідеальної» дружини в уявленні дівчаток: перші місця так само вибирають любов до чоловіка, материнство і виховання дітей, емоційні прояви. Крім того, поряд з перерахованими вище якостями значущою виявилася повага до самостійної позиції чоловіка, а значущість господарсько-побутової сфери незначна.

В образі «ідеального» чоловіка в уявленні хлопчиків на перше місце виходить любов до дружини, любов до дітей, друге займає турбота про сім'ю, третє - відсутність шкідливих звичок. В уявленні дівчаток в образі ідеального чоловіка перше місце займає любов до дружини, друге - відсутність шкідливих звичок, любов до дітей опиняється на третьому місці, на четвертому - прояв турботи про сім'ю і розуміння дружини, врахування її інтересів.

В описах юнаків та дівчат дружині приписувалося емоційне ставлення та товариство; чоловікові - вольові якості, ділова активність, домінування [16].

В. Є. Каганом було відзначено значну схожість у уявленнях юнаків і дівчат про ідеальних чоловіка і дружину, відмінності проявлялися лише в тому, що дівчата вважали, що ідеальний чоловік не повинен вживати спиртне, а юнаки - що дружина повинна вміти смачно готувати [Каган]. Подібності в образах в уявленнях юнаків та дівчат було підтверджено і в дослідженні Н.В. Ляхович.

Результати дослідження О. В Шишкіної, показали, що чоловіки і жінки образу «ідеального» чоловіка приписують якості, властиві, в основному, своїй статі.

Жінки серед якостей ідеального чоловіка називають чесність, скромність, красу-привабливість, чистоплотність, вихованість, освіченість, широту поглядів, чуйність, правдивість, щирість, помірність у вживанні спиртного; еталон ідеальної дружини в уявленні чоловіків характеризують: сила-витривалість, самовладання, самокритичність, незалежність, повага до батьків, працьовитість.

Загальними якостями образів «ідеального» чоловіка в уявленні як жінок, так і чоловіків є: доброта, чуйність, вірність, відданість і любов до дітей [15].

Дослідження показують, що більшість чоловіків (94%), які мають дружин, близьких за психологічними особливостями і темпераментом з їх матерями, щасливі в шлюбі, з дружинами, не схожими з матерями, вважають себе щасливими тільки 33% чоловіків [15].

Відмінності еталонів ідеального чоловіка і дружини позначилися в результатах дослідження літературних творів про любов і шлюб Ю.І. Семенова, який дійшов висновку, що бачення сімейного життя визначається статевою приналежністю автора [17].

Представлені в літературних творах образи чоловіка і дружини, значною мірою визначаються статевою приналежністю автора. Так, автори чоловіки представляють чоловіка нестандартною, креативною і яскравою особистістю, а образ дружини - як скромною, уважною і турботливою. В описі жінок, навпаки, образ дружини представлений яскравою і творчою емансипованою особистістю, образ чоловіка - непримітним своїми здібностями і самозакоханим, а шлюб часто виявляється неблагополучним і нежиттєздатним [17].

У результаті масштабних досліджень різних культур було виявлено, що зазвичай чоловіків приваблюють у жінці такі фізичні риси, як молодість і фігура, що передбачає її плодотворність [18].

Жінок же в чоловікові приваблює багатство, авторитет і честолюбство, як показники можливості до захисту і забезпечення потомства. Однак, незалежно від культури і географії, чоловіки і жінки бажають бачити у своєму шлюбному партнері добру людину, любов і взаємний потяг.

Ще однією специфічною особливістю, що об'єднує чоловіків у всьому світі, є їх прагнення одружитися з жінками молодше себе. Причому, чим старший чоловік, тим більшої різниці у віці він прагне. Це знову є підтвердженням того, що природний відбір програмує в чоловіках схильність вважати привабливими жіночі риси обіцяють плідотворність [15]. Жінки незалежно від віку віддають перевагу чоловікам лише ненабагато старшому за себе.

Визначальними критеріями привабливості людини часто виявляються відповідність її уявленням про статеву роль і сексуальну привабливість, значущою виявляється ступінь схожості поглядів, життєвих цінностей і соціальної спрямованості.

В.В.Кришталею в ході досліджень якостей, що залучають один до одного подружжя, було встановлено, що перше місце в ієрархії якостей чоловіки відводять зовнішності жінки, в той час, як жінки на перше місце ставлять надійність. На другому місці у чоловіків виявляється сексуальна привабливість, у жінок - привабливість характеру, далі в ієрархії якостей обох статей слідує духовна близькість, останнє місце займає матеріальна забезпеченість [19].

Однак, слід зазначити, що згідно з результатами проведених В.В. Кришталею досліджень, свого роду гарантіями подружньої гармонії виявляються духовна близькість, сексуальна привабливість і сумісність характерів подружжя, в той час, як зовнішня привабливість, надійність у житті, матеріальну забезпеченість (для чоловіків), багатий життєвий досвід чоловіка (для жінок), не сприяє міцності шлюбу.

Як зазначає Ільїн Є.П, при виборі майбутнього чоловіка жінки відрізняються більшою розбірливістю, ніж чоловіки. Жінки цінують в чоловіках зрілість особистості, розум, культуру, інтелігентність, доброту, порядність, серйозність, любов до роботи, силу і мужність, а також веселий норов, повага оточуючих, чоловіки в жінці - зовнішність, фігура, манера поведінки, тощо [15].

За даними дослідження О.В. Мітіної і В. Ф. Петренка, українські жінки у своїх шлюбних уподобаннях відзначають більш високий соціальний статус чоловіка [20].

За цими уподобаннями, як зазначають автори, стоїть прагнення знайти в шлюбі безпеку, стабільність, гарантований рівень життя.

Важливим фактором для чоловіків при прийнятті рішення вступити в шлюб є рівень освіти і зарплати жінки. Згідно з результатами досліджень, деякі чоловіки починають відчувати свою неповноцінність і відчуваються некомфортно з жінками більш освіченими, особливо з тими, хто має вчений ступінь [21].

Як показують дослідження, суттєвим критерієм при виборі чоловіка є його ріст.

Значиму роль у цьому питанні відіграє культурна норма в більшості країн, що диктує, що чоловік повинен бути вище дружини. Отже, чоловіки невисокого зросту відчувають труднощі при виборі дружини. Більшість жінок віддають перевагу чоловікам високого зросту, а чоловіки - жінкам середнього зросту (від 165 до 170 см) [18].

За даними Л.А. Коростильової, небажаними характеристиками при прийнятті рішення про вступ до шлюбу, як для жінок, так і для чоловіків, є грубість, запальність, гнівливість, пияцтво, наркоманія, схильність до азартних ігор. Поряд з перерахованим вище, жінки відзначають серед негативних чоловічих якостей: відсутність або недостатню сформованість

сімейних установок, безвольність, недостатність прояву позитивних почуттів, чоловіки - неохайність у зовнішньому вигляді, у побуті, неупорядкований спосіб життя, зайві нарікання на нездужання, нестриманість, схильність до бурхливого прояву емоцій і «схвильованість», невідповідність прийнятому в суспільстві еталону жіночності, надмірну зайнятість.

У дослідженні Оліфірович Н.І. і Белановської М.Л. було встановлено, що образ батьків справляє значущий вплив на уявлення дівчат про майбутнього шлюбного партнера. Крім того, дослідники виявили відмінності між уявленнями дівчат про майбутнього партнера, який представляє ідеалізований, «покращений» батьківський образ, якому притаманні риси батька і матері, і реальною вибіркою молодих людей - потенційного подружжя [22].

Дослідження образу шлюбного партнера в уявленні юнаків і дівчат до і після вступу в шлюб Іпполітової Є.А., показало, що у дівчат, які прожили в шлюбі від 1 року до 3 років, образ чоловіка стає менш маскуліним і менш компетентним у спілкуванні. Образи дружин у уявленні чоловіків характеризуються менш вираженою добротою, ніжністю, ласкою, меншою самостійністю і відповідальністю, але більшою впевненістю в собі порівняно з образами наречених у уявленнях юнаків, які не перебувають у шлюбі [23].

Уявлення про дружину є підставою для створення шлюбного союзу, і лежать в основі вибору майбутнього чоловіка.

Резюмуючи вищесказане, слід зазначити, що образ чоловіка та жінки має безсумнівний вплив на благополуччя сім'ї і є важливим критерієм подружньої задоволеності.

1.3. Статевий і гендерний аспекти образу подружнього партнера

У межах нашого магістерського дослідження, розглядаючи соціально-перцептивний образ, необхідно взяти до уваги його гендерний аспект.

Існуючі в суспільстві гендерні стереотипи багато в чому визначають формування образу чоловіка та жінки і впливають на процес вибору шлюбного партнера, оскільки у людини з ранніх років формується уявлення про те, що чоловікам і жінкам характерні певні поєднання властивостей і якостей, моделей поведінки.

Під гендерними стереотипами розуміються стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче» [24].

Гендерні стереотипи - це уявлення про соціальні відмінності між чоловіком і жінкою, стандартизовані уявлення про жіночі і чоловічі моделі поведінки, про систему соціальних ролей і статусів, властивих чоловікові і жінці [24].

Поняття «стереотип» в науковий обіг було введено ще в 1922 році

Уолтером Ліппманом. У своїй книзі «Громадська думка», У. Ліппман писав: «Стереотипи - це упереджені думки», які «визначальним чином керують усім процесом сприйняття. Вони маркують певні об'єкти як знайомі або незнайомі, так що ледь знайомі здаються добре відомими, а незнайомі - глибоко чужими».

У 1957 році американські вчені Дж.Мак Кі і А. Шеффірс, вивчаючи гендерні стереотипи, визначали типово чоловічий образ як набір рис, пов'язаний із соціально не обмежувачим стилем поведінки, компетенцією і раціональними здібностями, активністю та ефективністю. Типово жіночий образ, навпаки, визначали як соціальні та комунікативні вміння, теплоту та емоційну підтримку. Водночас надмірна вираженість маскуліних і фемінних рис оцінюється негативно [15].

Крім того, Дж.Мак Кі і А. Шеффірс прийшли до висновку, що чоловікам, як правило, приписується більше позитивних якостей, ніж жінкам.

Однак, навіть на сьогоднішній день залишається відкритим питання - наскільки стереотипи відповідають дійсності, в якій мірі вони помилкові або правильні, чи йдеться про сприйняття, або про дійсно існуючі відмінності між статями.

У своїй роботі «Психологія статевих відмінностей» (1974) Е. Маккобі і К. Джеклін на масштабному фактичному матеріалі довели, що немає фундаментальних вроджених відмінностей у психологічних особливостях чоловіків і жінок у багатьох сферах, де раніше ці відмінності малися на увазі [15].

Такі дані виявилися підтвердженням результатів досліджень американського антрополога Маргарет Мід, яка ще в 30-ті роки ХХ століття виявила, що вважається традиційно «чоловічим» в одному суспільстві, в іншому може сприйматися як традиційно «жіноче».

Результати досліджень соціальних стереотипів свідчать про

соціокультурну детермінацію статевих відмінностей (Ю.Є. Альошина, О.С. Волович): уявлення про мужність і жіночність «є насамперед закономірностями засвоєння і присвоєння, інтеріоризації існуючих в культурі полірольових стереотипів, що проявляються в безпосередній поведінці людей», одностайно вважають дослідники, які вивчали дану проблему [25].

Вперше значущість гендерного фактору підкреслює І.С. Кон. Він зазначає, що переважна більшість онтогенетичних характеристик є статевовіковими, а в процесі осмислення власного «Я», дитиною, в першу чергу, усвідомлюється її статева приналежність [6].

Гендерна обумовленість індивідуальних особливостей людини посилюється з віком. Безсумнівно, вияв статевих відмінностей у сімейно-шлюбних стосунках. Внаслідок цього постає питання про необхідність більш розгорнутого розгляду гендеру, що продиктовано також і згаданою нами раніше тенденцією фемінізації чоловіків і маскулінізації жінок.

Для вимірювання маскулінності-фемінінності західними психологами були створені спеціальні шкали (тест Термана-Майлз, шкала М/Ф ММРІ, шкала маскулінності Гілфорда та ін.).

В одних шкалах маскулінність і фемінінність представлені як альтернативні властивості одного і того ж континууму (високий індекс маскулінності повинен корелювати з низьким індексом фемінінності і навпаки), в інших - як незалежні якості.

В англійській літературі, маскулінність асоціюється з діяльністю, а фемінінність зі спілкуванням. Дж. Спенс і Р. Хельмріх поняття «мужність» та «жіночність», рекомендують замінити на терміни «інструментальність» - як здатність до самоствердження і «компетентність», які вважаються традиційно чоловічими якостями, і експресивність, що асоціюється з жіночністю [15].

Вважається, що чоловікам повинен бути характерний високий рівень маскулінності, а жінкам - високий рівень фемінінності, однак, як зазначив Дж.Плек, реалізація гендерних ролей має не тільки позитивні сторони, але і негативні [15].

Як зазначає І.С. Клецина, дослідження виявило, що суворі відповідності статевій ролі не є гарантією психічного благополуччя. Так, за даними Є.Маккобі і К. Джеклін, високий показник фемінінності у жінок часто поєднується зі зниженим рівнем самоповаги і підвищеним рівнем тривожності. П. Муссен, ще у 1962 році виявив, що високий показник маскулінності у чоловіків часто пов'язаний з високим рівнем тривожності, недостатньою впевненістю в собі. С.Бем було виявлено, що високофемінні жінки і високомаскулінні чоловіки гірше справляються з діяльністю, що не відповідає традиційним статевим ролям, а за даними М. La France, діти, поведінка яких суворіше відповідає вимогам їх статевої ролі, зазвичай відрізняються низьким рівнем інтелекту і меншими творчими здібностями. У ситуаціях, коли необхідний прояв фемінних властивостей особистості, високомаскулінні чоловіки можуть відчувати гендерно-рольовий стрес (гендерно-рольовий конфлікт) [24].

З огляду на це, обґрунтованою виявляється думка багатьох вчених, які характеризують цілісну особистість не як маскулінну або фемінну, а як андрогінну, вільну від жорсткого диктату статевих ролей [16].

Андрогінна поведінка дівчаток стала допускатися батьками раніше, ніж андрогінність у поведінці хлопчиків, зазначає К. Мартін. Формується модель андрогінної поведінки за умови її імітації батьком тієї ж статі при заохоченні батьком протилежної статі [15].

Однак, як вже зазначалося раніше, в цьому питанні не можна недооцінювати впливу етнічних і культурних особливостей виховання.

С. Бем зазначає, що перехід від дихотомії маскулінності та фемінінності

до андрогінії вимагає зміни не особистісних особливостей, а цілої структури суспільних інститутів, які пред'являють вимоги до певної статевої ролі, тим самим, впливаючи на статево-їдентичність (єдність поведінки і самосвідомості, яка зараховує себе до певної статі).

«Статеві ролі - вид соціальних ролей, вони мають нормативний характер, уособлюють певні соціальні очікування (експектації), проявляються в поведінці. На рівні культури статеві ролі існують в контексті певної системи статевої символіки і стереотипів маскулінності та фемінінності. Прийняття та засвоєння індивідом певної статевої ролі дає йому статево-їдентичність, з якою надалі співвідносяться самосвідомість особистості і всі властивості його поведінки.

Розділення чоловічих і жіночих ролей у суспільстві детерміновано соціальними нормами більше, ніж природними статевими відмінностями, що накладає певні обмеження на саморозвиток і самовираження чоловіків і жінок» [1].

Людина одночасно може володіти і маскулініними, і фемінініними якостями, незалежно від статевої приналежності і реалізовуваних статевих ролей, отже, диференціація людей на основі чоловічих або жіночих ролей не є однозначною умовою, що визначає психологічну ідентичність особистості.

В сьогоденні, в дослідженнях, присвячених питанням гендеру аналіз маскулінності та фемінінності проводиться з урахуванням умов соціального середовища, культурного контексту. Як зазначав І.С. Кон, більшість сучасних досліджень мають етнографічний характер [6].

У будь-якій культурі існують гендерні стереотипи закріплення сімейних ролей відповідно до статевої приналежності. Сімейні ролі, такі, як мати, господиня, традиційно прийнято вважати жіночими, в той час, як професійні - вважаються традиційно чоловічими: основними критеріями оцінки жінок є сім'я і діти, для чоловіків - успіхи в професійній сфері [4].

Гендерні стереотипи мають безсумнівний вплив на сімейно-шлюбні установки чоловіків і жінок. Гендерні відмінності проявляються уже в поглядах на вік вступу в шлюб і різницю у віці подружжя.

Чоловіки воліють брати в дружини жінок молодше себе, причому чим вони старші, тим до більшої різниці у віці з дружиною вони прагнуть. Жінки в будь-якому віці віддають перевагу чоловікам лише ненабагато старшому за себе [15].

Вік вступу в шлюб жінок в середньому на 2,5 роки менше, ніж чоловіків.

Л.А. Коростильова виявила схожість поглядів у відповідях на питання: «що дає сім'я?» у чоловіків і жінок [Коростильова]. Першими за частотою у представників обох статей виявилися висловлювання: служить опорою у важку хвилину, позбавляє від самотності. У зазначених аспектах соціальний підтекст поступається місцем психологічній і духовній потребі мати постійного партнера, який послужить опорою і захистом від зовнішніх факторів життя. Наступним фактором, який майже рівною мірою відзначили респонденти, була теза про те, що шлюб приносить щастя та народження дітей. Зрозуміло очікувалося, що в цьому питанні жінки будуть у більшості, проте розрив вийшов мінімальним. Як виявилось, базові людські цінності однаково важливі для представників обох статей. Схожа ситуація рівності показників проявилася і в очікуванні впорядкування інтимного життя в шлюбі, в той час, як найбільший розкид в оцінці значущості був отриманий в тезі про налагодження побуту та харчування в шлюбі. Для чоловіків цей аспект набагато більш значущий, ніж для жінок [21].

У своїх дослідженнях Віллард Харлі, виявив основні потреби чоловіків і жінок, задоволення яких вони очікують від свого шлюбного партнера. Як виявилось, вони мають значущі відмінності. Чоловіки в першу чергу очікують від дружини: статеве задоволення, складання йому компанії для

відпочинку і проведення дозвілля, велику значущість при цьому має привабливість дружини, так само наголошується на необхідності ведення домашнього господарства і моральна підтримка. Для жінок же на першому місці виявляються: романтична атмосфера в сім'ї, ніжність, що проявляється чоловіком; потреба в спілкуванні (можливість поговорити з чоловіком про все, що сталося за день); чесність і відкритість у відносинах з чоловіком; фінансова підтримка батька сімейства і присвяченість сім'ї (реалізація ролі батька) [26].

Результати дослідження Султанової О.В. продемонстрували прояв гендерних відмінностей у тому, що чоловіки більшою мірою виявляють потребу в морально-психологічному та інтимно-особистісному призначенні шлюбу, а жінки в сімейно-батьківському та господарсько-побутовому союзі [27].

На думку У. Харлі, проблеми подружжя обумовлені незнанням потреб один одного, а постійна незадоволеність хоча б однією з потреб призводить до позашлюбних зв'язків [26].

Т.В. Андрєєвої і Т.Ю. Піпченка були отримані схожі результати, однак були виявлені і значні вікові відмінності [1].

Так, жінки 20-30 років очікують від чоловіків прояв ніжності і турботи, статеве задоволення, щирість і відкритість у відносинах, фінансову підтримку, спілкування, фізичний захист, відчуття безпеки. 30-40-річні жінки очікують від подружжя щирість і відкритість, присвяченість сім'ї та вихованню дітей, фінансову підтримку, прояв ніжності, спілкування. 40-50-річні жінки чекають присвяченість сім'ї та дітям, допомогу по дому, фінансову підтримку, ніжність, щирість у відносинах; жінки 50-60 - фінансову підтримку, допомогу по дому, присвяченість сім'ї, щирість і відкритість, ніжність.

Чоловіки виявилися менш схильними аналізувати і усвідомлювати свої

потреби, пов'язані з шлюбом. Серед потреб ними виділялися сексуальна і моральна підтримка дружини. Потреб у спільному проведенні відпочинку з дружиною і в її привабливій зовнішності не відзначалося.

Важливою характеристикою подружніх відносин є розподіл ролей у сім'ї. Так, роль глави сім'ї передбачає виконання функцій управління сімейними справами, прийняття важливих сімейних рішень, регулювання взаємовідносин, вихованням дітей, розподілом бюджету сім'ї та ін. Головою сім'ї може бути чоловік (патріархальна сім'я), жінка (матріархальна сім'я), або головування може реалізовуватися чоловіком і дружиною спільно (егалітарна сім'я).

Результати проведеного Н.Ф. Федотовою дослідження показали, що чоловіче головування частіше відзначається чоловіками, жіноче і спільне - дружинами, ніж їхніми чоловіками. Причому в більшості випадків, було виявлено розбіжність у думках: чоловік вважав головою сім'ї себе, а дружина - себе. Таке сприйняття зі зрозумілих причин є причиною конфліктних ситуацій [28].

Дослідження, проведені останнім часом, виявляють тенденцію почастішання з віком вибору на користь егалітарного типу сім'ї.

Г.В. Лозова і Н.А. Рибаківа відзначають, що в підлітковому віці більше половини хлопчиків (53%) і значна частина дівчаток (36%) вважає, що головою сім'ї повинен бути чоловік, дівчатка частіше хлопчиків відводять роль глави сім'ї жінці. Виявилось, що розподіл ролей в сім'ї між статями знаходиться в залежності від рівня статевої ідентифікації підлітків. Так, хлопчики, які остаточно статево ідентифікувалися, роблять свій вибір на користь патріархальної сім'ї, дівчатка - матріархальної, а підлітки, які перебувають у процесі статевої ідентифікації віддають перевагу біархату (рівноправності статей).

З віком, погляд на дану роль в сім'ї трансформується. Бачення ролі

глави сім'ї юнаками було явлено в дослідженні Н.В. Ляхович. Згідно з його результатами, юнаки вважають, що головою сім'ї повинен бути чоловік (35%), або має бути рівноглавство (65%). Схожа думка спостерігається і у дівчат (чоловік - 23%, рівноглавство - 73%), і лише 4% роль глави сім'ї відводили дружині.

Т.А. Гурко зазначає, що серед молодих людей, які одружуються, роль голови сім'ї традиційно чоловічою вважають лише 18% чоловіків, 9% жінок [29].

Тенденція переходу в даний час від патріархального типу сім'ї до демократичної, що характеризується правовою та економічною рівноправністю чоловіка і дружини виявляється в результатах досліджень, проведених в нашій країні. В Україні 15-30% жінок старше 30 років вважають головою сім'ї себе, а визнають цей факт лише 2-4% їх подружжя і 7% дорослих дітей. Все частіше управлінські функції розподіляються між подружжям, а не концентруються в руках одного з них. Однак, у багатьох сім'ях, головою сім'ї є чоловік, хоча іноді його головування носить формальний характер. У кількох випадках роль голови сім'ї реалізується жінкою [30].

Цікавий і той факт, що розподіл ролей у сім'ї залежить від формальних особливостей. За даними дослідження Л.Ш. Іксанової, чоловіки і жінки, які перебувають у незареєстрованих шлюбах дотримуються менш традиційних поглядів і як правило, орієнтовані на егалітарну сім'ю: чоловіки вважають, що дружина не повинна обмежувати себе господарсько-побутовими ролями, а жінки - що матеріальне забезпечення сім'ї має лягати на плечі обох подружжя однаково, що значно розходиться з уявленнями чоловіків і жінок, які перебувають у законних шлюбах [31].

У дослідженні Лагеніної Т.Б. було вивчено образ глави сім'ї у представленні молодих людей. Переважна більшість представників чоловічої

статі (86,9%) вважають образ глави сім'ї традиційно чоловічим, що володіє наступними якостями: відповідальний, надійний, впевнений, розумний, сильний, здатний заробляти гроші, дбайливий, вольовий. 11,9% вважають, що головою сім'ї може бути і чоловік і жінка, якщо вони володіють наступними характеристиками: лідер в сім'ї, турбота про дітей, доброта, забезпечує сім'ю матеріально, надійність, рішучість. І всього 1,2% опитаних чоловіків представляють головою сім'ї жінку: надійну, сильну, яка піклується про чоловіка і дітей, розумну, впевнену [32].

При цьому, значно менша кількість дівчат представляє главу сім'ї як уважного, сильного, який заробляє гроші, вірного, люблячого дружину і дітей, розумного і надійного чоловіка (32%); 38,7% дівчат вважають, що головою сім'ї можуть бути як чоловік, так і жінка, якщо вони надійні, заробляють гроші, добрі, люблячі, які піклуються про сім'ю і 10,2% респонденток бачать на чолі сім'ї незалежну, розумну, вольову жінку [32].

Образ хорошої дружини в уявленні більшості дівчат описується характеристиками: добра, ласкава, яка піклується про чоловіка і дітей, розумна, кохана чоловіком, красива жінка.

Представники чоловічої статі в своїй більшості представляють хорошу дружину як вірну, яка піклується про чоловіка і дітей, смачно готуючу, красиву, непитущу, некурящу жінку.

Іншим важливим питанням, що відчуває вплив гендерних особливостей, є ставлення до дітей.

Дослідження репродуктивних установок молодих людей, проведене в нашій країні показало, що незалежно від статі, матеріального становища і рівня освіти, більшість опитаних (54%), воліють дводітну сім'ю, 23% - тридітну, і лише 12% вибирають одnodітну сім'ю, в той час, як насправді вона є найпоширенішою. Однак значні розбіжності в цьому питанні були виявлені у різних вікових групах. Виявилось, що молоді люди в середньому планують

мати менше дітей, ніж покоління їх батьків. Переважна більшість молодих українців (78%) віддають перевагу малодітній сім'ї. Крім того, було встановлено, що з часом зростає кількість молодих людей, які вважають шлюб пережитком минулого. Змінюються ціннісні орієнтації сучасної молоді: підвищення значущості освіти, матеріального успіху, кар'єри, особистої свободи тягне за собою нівелювання цінності сім'ї та дітей [33].

У сучасному суспільстві традиційний поділ ролей у сім'ї зазнає деяких змін. Так традиційно чоловіча роль годувальника та обов'язки матеріального забезпечення сім'ї все частіше виявляється перекладеною на плечі жінці, а деякі традиційно-жіночі ролі переходять в обов'язки чоловіка.

Такий перерозподіл тягне за собою можливість поєднання чоловічих і жіночих соціально-позитивних рис, які раніше вважалися несумісними.

Слід також зазначити, що така невизначеність ролевих сподівань викликає у багатьох людей психологічний дискомфорт і тривогу [6].

Вимушена роль годувальника викликає роздратування і невдоволення чоловіком багатьох жінок, породжуючи сумніви в потребі мати чоловіка, який не справляється зі своїми обов'язками [34].

Наслідками таких трансформацій у системі відносин, що суперечать культурно-історичним традиціям статево-рольової поведінки, виявляються у напружені і конфліктні міжособистісні відносини. В умовах відсутності нормативної основи впорядкування взаємодії, людина може відчувати почуття невизначеності у житті. Стабільні міжособистісні відносини можливі лише при дотриманні норм взаємодії. [35].

На формування уявлень людини про статево-рольову поведінку істотний вплив роблять традиції, звичаї, особливості культури її національності.

Складність процесів розвитку етносоціальних спільностей та їх взаємодії обумовлена різноманітністю етносоціальної структури сучасного

людства [36].

Поряд з цим формування гендерних особливостей особистості схильне до впливу і конкретно-історичних суспільних відносин.

Послаблення вимог статевого поділу та ієрархії ролей у суспільно-виробничій діяльності веде до історичних змін уявлень про гендерні особливості особистості представників однієї етнокультурної спільності та до зменшення відмінностей гендерних проявів представників різних етнокультурних товариств, що перебувають у схожих суспільно-економічних умовах.

Безсумнівно, формування образів і уявлень зумовлене впливом етнічних утворень (стереотипів, забобонів, упереджень), цінностей і тісно пов'язане з поняттям етнічної індивідуальності [37].

Згідно з концепцією О.М. Леонтьєва, людина, будуючи образи, використовує значення, що перетворюються в результаті особистого досвіду в стійкі смисли, що додають своєрідності та індивідуальної неповторності, що привносяться людиною.

Д.Мацумото вважає, що виникнення позитивних або негативних емоційних реакцій, що сприяють прийняттю рішення, що стосується адекватних поведінкових відгуків, обумовлено процесом оцінювання [38].

Таким чином, можна розглядати образ «себе» і «образ людини» як результат внутрішньо і зовнішньо обумовленої активності.

Етнічні особливості та культура впливають на оцінювання людьми себе та інших не прямо, а опосередковано - через цінності, ролі, норми, когнітивні та афективні процеси [39]. Як зазначає Н.М. Лебедева, стрижнем будь-якої культури є цінності, які виступають основними регуляторами поведінки та оцінки інших [40].

Тому структура індивідуальних цінностей представників різних культурних середовищ будуть відмінні один від одного.

Висновки до розділу 1

Теоретико-методологічний аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних джерел дозволив вивчити стан заявленої проблеми і дати необхідне теоретичне обґрунтування зробленого дослідження.

Результати теоретичного дослідження показують, що:

- Сфера подружніх відносин має соціокультурну детермінацію, що знаходить своє відображення у формуванні соціально-перцептивного образу людини;
- Соціальна перцепція і її результат (образ іншої людини) є складовими будь-яких відносин, що зв'язують людей між собою;
- Процес формування образу іншої людини - це результат міжособистісної взаємодії;
- Образ людини - відображення результату пізнання, що є цілісним комплексом сприйняття, уявлень, розумінь, установок, який включає визначення здібностей, характеру, темпераменту, потреб, соціального статусу і суспільних ролей, видів діяльності та поведінки та ін. [Панфьоров];
- Образ іншої людини включає в себе такі компоненти: фізичні характеристики партнера, уявлення про особистісні характеристики, уявлення про наміри, мотиви, установки, почуття тощо та уявлення про відносини [2] і значною мірою залежить від наявної у сприйманої людини установки;
- Уявлення про іншу людину залежить від рівня розвитку власної самосвідомості, уявлень про себе, про співрозмовника, про групу, до якої людина належить.
- Формування соціально-перцептивного образу, що відбувається під безпосереднім впливом емоційного компонента, за допомогою як спроб раціонального та осмисленого розуміння, так і ірраціональних несвідомих процесів, тісно пов'язане з власним Я-образом людини, і на підставі

зроблених висновків і оцінок визначає його ставлення до сприймається [4];

- У процесі сприйняття одною людиною іншою, відбувається її емоційна оцінка, робиться спроба зрозуміти суть її вчинків і вибудовується лінія власної поведінки. Перцепція тісно пов'язана з поняттям подружньої сумісності і справляє значний вплив на процес міжособистісного спілкування подружжя, їх взаємини і задоволеність шлюбом;

- Уявлення про мужність і жіночність детерміновані соціокультурним фактором;

- Гендерні стереотипи сприяють закріпленню сімейних ролей відповідно до статевої приналежності, визначають формування образу людини;

- Сімейні ролі: мати, господиня, традиційно прийнято вважати жіночими, в той час, як професійні - вважаються традиційно чоловічими: основними критеріями оцінки жінок є сім'я і діти, для чоловіків - успіхи в професійній сфері [4];

- У сучасному суспільстві традиційний поділ ролей у сім'ї зазнає деяких змін. Правове та економічне рівноправ'я чоловіка і дружини обумовлює тенденцію переходу від патріархального типу сім'ї до демократичного, однак, ті, що існували століттями, статево-рольові стереотипи важко викорінюються, а в традиційних суспільствах народів виявляються особливо стійкими;

- Представники чоловічої статі, незалежно від віку, в більшості випадків схиляються до традиційного типу сім'ї, представники жіночої статі - до егалітарної. Консервативність чоловіків, які дотримуються традиційного культурного ідеалу гендерних відносин у родині суперечить прагненню жінок ділити всі обов'язки порівну [33].

- Трансформації у системі відносин, що суперечать культурно-історичним традиціям полоролевої поведінки, здатна спричинити напружені і

конфліктні міжособистісні відносини.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБРАЗУ ПОДРУЖНЬОГО ПАТНЕРА

2.1. Організація та методика дослідження

Одним з перших став замислюватись над причинами вступу до шлюбу засновник класичного психоаналізу З.Фрейд. Його психоаналітична теорія спирається на припущення про потяг, який діти відчують до одного з батьків протилежної статі. Завдяки складному несвідомому процесу вони можуть переносити любов, що переживається ними до первинного лібідіозного об'єкта, на інші, суспільно схвалювані об'єкти - на свого потенційного подружнього партнера.[41] Саме тому багато хлопців хотіли б зустріти майбутню супутницю свого життя, схожу на їх матір, і дуже часто дівчата звертають увагу на хлопців, схожих на їх татусів. Бажання пояснити механізм шлюбного вибору привело до створення ряду концепцій. Актуальність даного питання склало основу для обраного нами дослідження.

Сім'я була одним із перших соціальних інститутів, зародки якого виникли ще в первісному суспільстві. Тільки з часом, еволюціонувавши, сім'я стала такою, якою вона зараз відома всім нам. Її вплив на всі сфери суспільного життя беззаперечний, бо ж саме в сімейному середовищі відбувається формування людини як особистості, від сім'ї залежить функціонування всіх інших соціальних інститутів. Тож не дарма будь-яка країна світу розуміє важливість даного соціального інституту та всіляко підтримує його ще з початку формування.

Емпіричне дослідження гендерно-психологічних особливостей образу подружнього партнера проводилося у першому півріччі 2021 р. і передбачало такі взаємопов'язані етапи: діагностично-підготовчий, пошуково-констатувальний. На першому етапі роботи було розроблено програму емпіричного дослідження, яка включала в себе проведення аналізу щодо ефективності підбраного комплексу методик і обрання відповідних методичних засобів.

Вибірка досліджуваних становила 32 особи кожної статі, віком від 21 до 34 років для проведення порівняльного аналізу ідеалізованого образу подружнього партнера:

- до перебування у шлюбі
- під час перебування у шлюбі.

Основною психодіагностичною методикою на цьому етапі дослідження стало анкетування, що містить 16 питань, яке дало можливість отримати необхідні статистичні дані.

Зміст анкети:

1. Як змінилося ваше почуття кохання до дружини (чоловіка) за час сімейного життя?
а) підсилилося
б) залишилося колишнім
в) зменшилося
г) зникло
2. Якби можна було повернути минуле, то Ви:
а) не одружувались (не виходили заміж) зовсім
б) обрали б зовсім іншу людину
в) віддали б перевагу схожій на вашу дружину (чоловіка) людину
г) знову вибрали б нинішню дружину (чоловіка)

3. Чи можна сказати, що у Вас дружна сім'я?
а) ні
б) радше ні, ніж так
в) радше так, ніж ні
г) так
4. Чи можна стверджувати, що Ви завжди згодні з дружиною (чоловіком) в оцінці більшості Ваших друзів?
а) так
б) радше так, ніж ні
в) радше ні, ніж так
г) ні
5. Як часто ви згодні з дружиною (чоловіком) у тому, які стосунки підтримувати з її (його) і Вашими родичами?
а) ніколи не погоджуємось
б) доволі рідко погоджуємось
в) доволі часто погоджуємось
г) завжди погоджуємось
6. Чи бували у Вас конфлікти, які мали серйозні і довготривалі наслідки для сім'ї (наприклад одне з подружжя йде із сім'ї)?
а) ніколи
б) 1 раз
в) 2 рази
г) 3 рази і більше
7. Як часто ви буваєте не задоволені тим, як Ваша дружина (чоловік) виконує свої домашні обов'язки?
а) ніколи не буваю задоволена (задоволений)
б) рідко задоволена (задоволений)

в) часто задоволена (задоволений)
г) завжди задоволений
8. Як часто Ви не погоджуєтесь один з одним, коли і на що витратити гроші?
а) завжди погоджуємось
б) достатньо часто погоджуємось
в) доволі рідко погоджуємось
г) ніколи не погоджуємось
9. Як часто Ви «дієте один одному на нерви»?
а) ніколи
б) досить рідко
в) доволі часто
г) завжди
10. Чи часто Вам не хочеться повертатися додому після роботи?
а) так,буває майже щодня
б) так, буває досить часто
в) так, буває, але досить рідко
г) такого майже не буває
11. Чи з'являються коли-небудь у Вас думки про розлучення?
а) ніколи
б) досить рідко
в) доволі часто
г) постійно
12 Чи можна сказати, що Ви відчуваєте себе вдома спокійно, затишно?
а) ні
б) радше ні, ніж так
в) радше так, ніж ні

г) так
13. Чи часто Ви проявляєте ніжність, лагідність до дружини (чоловіка)?
а) постійно
б) досить часто
в) досить рідко
г) ніколи
14. Чи часто Ваша дружина (чоловік) проявляє ніжність, лагідність до Вас?
а) ніколи
б) досить часто
в) доволі рідко
г) постійно
15. Чи хочеться Вам поїхати куди-небудь самому (самій) на деякий час?
а) ні, ніколи
б) досить рідко
в) доволі часто
г) постійно
16. Як Ви оцінюєте свій шлюб?
а) невдалий
б) радше невдалий, як вдалий
в) радше вдалий, як невдалий
г) вданий

Для визначення самооцінки конструктивної взаємодії в сім'ї ми використали методику «Самооцінка конструктивної взаємодії в подружніх відносинах» Ємельянова С. М. Вибір такої методики обумовлений тим, що вона дозволить скласти загальну картину поведінки партнерів у процесі взаємодії один з одним. Від так, опираючись на міру неспівпадіння уявного і

реального образу подружнього партнера визначити, на якому рівні конструктивної взаємодії знаходиться кожен член сімейної пари.

Досліджуванним було запропоновано проаналізувати та оцінити за п'ятибальною шкалою свою поведінку у взаємодії з чоловіком (дружиною) по 15 позиціям.

Характер подружніх відносин багато в чому залежить від ступеня узгодженості сімейних цінностей чоловіка і дружини, ролевих уявлень про те, хто і як має поводити себе в новому аспекті, а також від здатності подружжя взаємодіяти, не включаючи конфліктні ситуації.

Завдяки методиці дослідження подружніх відносин можна визначити на якому рівні відносин знаходяться партнери, які в них стосунки, який рівень спілкування та відвертість один до одного, також можна дізнатись необхідність партнерів ділитись своїми переживаннями та проблемами.

Другий етап дослідження охопив елементи інтерпретаційної роботи, а саме: аналіз отриманих емпіричних даних, із залученням аналітичних і описових методів; інтерпретація результатів дослідження; математична обробка кількісних показників.

Ми провели тест «Методика діагностики подружніх стосунків» В.П. Левкович та О.Є. Зуськової, який дав змогу визначити, як впливають очікування, які сформувались щодо особливостей образу у партнерів до моменту вступу в шлюб, на виникнення конфліктів у самому шлюбі безпосередньо і на основі цього тесту вирішили розподілити подружні пари до відповідних груп сімей, так як конфліктні відносини в сім'ї не завжди розрізняються подружжям переусім через те, що вони погано усвідомлюються і не враховуються потреби та особливості один одного.

Методика містить комплект з 5-бальних шкал, що складають опитувальник з 168 пунктів. Їх зміст інтегровано в наступних сферах

життєдіяльності сім'ї: сімейні ролі; потреба в спілкуванні; пізнавальні потреби; матеріальні потреби; потреби в захисті Я-концепції; культура спілкування; взаємна інформованість; рівень моральної мотивації; проведення дозвілля; частота конфліктів і способи їх вирішення; суб'єктивна оцінка задоволеності кожної людини своїм шлюбом.

Так як в основі очікувань щодо партнера лежить задоволення потреб членів подружжя, то для дослідження цієї особливості ми застосували анкету аналізу подружніх потреб У.Харлі, ця анкета дає змогу зробити чіткий аналіз задоволення потреб: в ніжності, сексуальних стосунках, спілкуванні, відпочинку, фінансовій підтримці, привабливості партнера, щирості, відвертості, допомозі по господарству, у відданості сім'ї, в захопленні зі сторони партнера.

При дослідженні впливу установок на конфліктність при розподілі ролей у сім'ї ми використовували методику „РОД” (А. Н. Волкова, Т. М. Трапезнікова). Методика спрямована на вивчення уявлень чоловіка й жінки про значимість в сімейному житті сексуальних стосунків, особистої спільності чоловіка й дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного із членів подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної й емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера. Ці показники, відображаючи основні функції родини, становлять шкалу сімейних цінностей (ШСЦ). Крім того, ця методика дозволяє уточнити уявлення шлюбних партнерів про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій, об'єднаних шкалою рольових очікувань і домагань (ШРОП).

Методика має по 36 тверджень у чоловічому і жіночому варіанті і складається з 7 шкал.

Конфлікти в родині можуть створювати психотравматичне середовище для подружжя, в результаті чого вони здобувають ряд негативних

властивостей особистості. У конфліктній родині закріплюється негативний досвід спілкування, губиться віра в можливість існування дружніх і ніжних взаємин між людьми, накопичуються негативні емоції, з'являються психотравми.

Кожен конфлікт, незалежно від причин його виникнення, має чотири фази. 1. Латентна – конфліктність, як правило, не усвідомлюється, проте виникають сумніви щодо надійності й порядності партнера, поступово зникають порозуміння та довіра. Якщо опоненти, які втягуються у конфлікт, виявлять бажання зрозуміти одне одного, вони можуть легко вирішити проблеми й повернутися до попередніх стосунків. 2. Демонстративна – розпочинається, коли конфліктуючі сторони незадоволені одне одним. Якщо в латентній фазі опоненти намагалися робити вигляд, що в них усе гаразд, то тепер спілкування відбувається на підвищених тонах, супроводжується сварками. Якщо опоненти дійдуть консенсусу на цій стадії, то можуть легко повернутися до нормального спілкування. Якщо цього не станеться, то конфлікт переходить у наступну фазу. 3. Агресивна. Учасники конфлікту не спілкуються, уникають одне одного, виношують агресивні плани, часто порушують моральні норми. На цій фазі конфлікт іноді припиняється, але зазвичай він переходить у заключну фазу – батальну. 4. Батальна – передбачає реалізацію агресивних планів, початок бойових дій. Опоненти прагнуть перемогти за будь-якою ціною, дискредитуючи інтереси протилежної сторони. Досягти порозуміння на цій фазі практично неможливо. І навіть перемога одного із учасників конфлікту не означає остаточного вирішення проблеми, оскільки переможена сторона неодмінно намагатиметься помститися.

Дослідження, на рахунок впливу гендерно-рольових стереотипів на конфліктність у випадку неспівпадіння уявного і реального образу подружнього партнера при розподілі ролей у сім'ї здійснювалось за

допомогою опитувальника „Розподіл ролей в сім'ї” Ю.Є.Альошиної, Л.Я.Гозмана та Є.М.Дубовської, який містить 21 питання.

Він дає змогу виявити уявлення молодих людей стосовно ідеального розподілу ролей в семи сферах сімейного життя: виховання дітей; матеріальне забезпечення сім'ї; підтримка емоційного клімату в сім'ї; організація розваг; виконання ролі „господаря” / „господині”; відповідальність за задоволення інтимними стосунками; організація сімейної субкультури.

За нашими визначеннями, на рівень конфліктності у молодій сім'ї впливає рівень особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя, основними компонентами якої є ціннісні орієнтації, емпатія, емоційна стійкість та відповідальність, дослідження було проведено за допомогою методики „Ціннісні орієнтації” М.Рокіча.

2.2 Результати дослідження та їх кореляційний аналіз

Результати анкетування були підраховані шляхом сумування відповідей кожного із запитань. Ми бачимо, що результат кожного запитання належить до сумарного балу без підрахунку коефіцієнтів, з цього виходить, що вагомість запитань є рівномірною.

Рівень задоволеності шлюбом, виправдання очікувань обох партнерів із

цього опитування можемо варіювати від 0 до 51. Середнє значення з вибірки 64 досліджуваних у віці від 21 до 34 років склало 29.

Дослідження наступної методики демонструє, що у більшості подружніх пар, які досліджувалися, рівень самооцінки конструктивної взаємодії у їхніх відносинах виявляється доволі різним. В більшості як чоловіків, так і жінок отриманий результат становить від 3 до 4 балів, що відповідає середньому рівню готовності до конструктивної взаємодії.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що ймовірність конфліктної взаємодії у цих сім'ях є досить висока та обумовлена нездатністю та неготовністю переглянути та поміняти позиції власної поведінки, пристосуватись до партнера, ймовірно, невмінням взаємодіяти з огляду на невеликий стаж сімейного життя.

Аналіз результатів досліджування передбачав застосування методів методи математичної статистики: описові статистики; кореляційний аналіз;

Результат досліджування сімей поділився на три групи:

1. стабільні (45,79%);
2. проблемні (39,25%);
3. нестабільні (14,96%).

Стабільним сім'ям характерне перевищенням рівня взаємних оцінок партнерів, над рівнем очікувань і над рівнем самооцінок шлюбних партнерів. У проблемних сім'ях спостерігається перевищення очікувань над взаємними оцінками шлюбних партнерів. Нестабільним сім'ям притаманне стійке перевищення самооцінок і очікувань над взаємними оцінками членів подружжя. Суттєвий кореляційний зв'язок позитивної спрямованості ($p \leq 0,01$) між рівнем моральної мотивації подружжя і різними сферами сімейного життя, а саме: культура спілкування, пізнання один од одного, емоційний комфорт, розподіл сімейних обов'язків, фінансове забезпечення

родини.

Під час аналізу прояву подружніх потреб, ми зробили такий висновок: у всіх сферах життєдіяльності респондентів конфліктних сімей переважає дуже високий і дуже низький рівні прояву потреб, який дорівнює 79,42%, а у неконфліктних подружніх пар ми бачимо середній рівень, він становить 61,23%.

Кореляційний зв'язок на стистичному рівні значущості ($p \leq 0,01$), цей зв'язок демонструє рівень прояву подружніх потреб та рівень оцінки задоволення потреб свого партнера. Найвищий рівень оцінювання задоволення потреб своїм партнером виявлено при помірному прояві цих потреб, а низький рівень оцінювання задоволення потреб партнером при високому їх прояві. Кореляційні взаємозв'язки ($p \leq 0,01$) встановлені між рівнями прояву подружніх потреб, а саме: в ніжності, сексуальних стосунках, спілкуванні, захопленні зі сторони партнера, привабливістю партнера, спільним проведенням дозвілля. Взаємозв'язки на рівні статистичної значущості ($p \leq 0,01$) виявлено між рівнем прояву подружніх потреб та рівнем нереалізованих очікувань, прояву потреб та рівнем конфліктності.

Під час дослідження було виявлено такі особливості :

У неконфліктних сім'ях: традиційна форма розподілу ролей, дружина виконує виключно жіночі обов'язки, які пов'язані з домом та родиною, а чоловік – виконує чоловічі запов'язання, які пов'язані насамперед з роботою, переважає лише у кризові періоди функціонування сім'ї. У стабільні періоди на традиційний розподіл роблять установку 4,08% партнерів неконфліктних сімей і 30,16% партнерів конфліктних сімей; на рівноправну форму – всі сімейні обов'язки діляться між подружжям однаково - 40,80% партнерів неконфліктних сімей і 10,34% партнерів конфліктних сімей. У конфліктних сім'ях, на відміну від неконфліктних, традиційна форма розподілу ролей чоловіками асоціюється з псевдотрадиційною формою – це коли лідер

чоловік, обмеження професійної кар'єри дружини, приписування їй більшості побутових робіт і догляд за дітьми, але внесок у сімейний бюджет членів подружжя однаковий, а жінками - з псевдоегалітарною – це повна рівність чоловіка і дружини у вирішенні важливих для сім'ї питань, однакова завантаженість їх побутовими роботами і в той час приписування чоловіку традиційних обов'язків матеріально забезпечувати сім'ю.

Отже, у неконфліктних родинах значущих гендерних відмінностей між рольовими установками не виявлено ($p > 0,05$), у таких сферах сімейного життя, як зовнішня соціальна активність, так і емоційно-терапевтична функція шлюбу і значення зовнішньої привабливості партнера. У сфері господарсько-побутової функції і у сфері батьківського виховання гендерні відмінності між рольовими установками у неконфліктних сім'ях виявлено на рівні ($p \leq 0,05$), тоді як у конфліктних сім'ях гендерні відмінності між рольовими установками у всіх сферах сімейного життя виявлено на достатньому рівні значущості ($p \leq 0,01$).

Високий рівень стереотипності, виконання жінками суто жіночих ролей, а чоловіками – суто чоловічих, виявлено у 3,80% жінок неконфліктних сімей та у 18,52% жінок конфліктних сімей, 6,12% чоловіків неконфліктних сімей та у 27,26% чоловіків конфліктних сімей. Під час дослідження ми визначили взаємозв'язок позитивної спрямованості між рівнем стереотипності і рівнем конфліктності ($p \leq 0,01$).

Одержані результати цього експерименту стверджують, що у конфліктних сім'ях, у порівнянні з неконфліктними, виявляється низький рівень особистісної зрілості до сімейного життя. Під час дослідження встановлено, що значною мірою рівень конфліктності корелює – негативна спрямованість з рівнем особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя ($p \leq 0,01$).

Результати емпіричного дослідження стверджують, що у респондентів конфліктних сімей, на відміну від неконфліктних, переважає високий рівень стереотипності, установка на традиційну форму розподілу ролей у різні періоди функціонування сім'ї, високий рівень нереалізованих очікувань та низький рівень особистісної зрілості (рис.2.1).

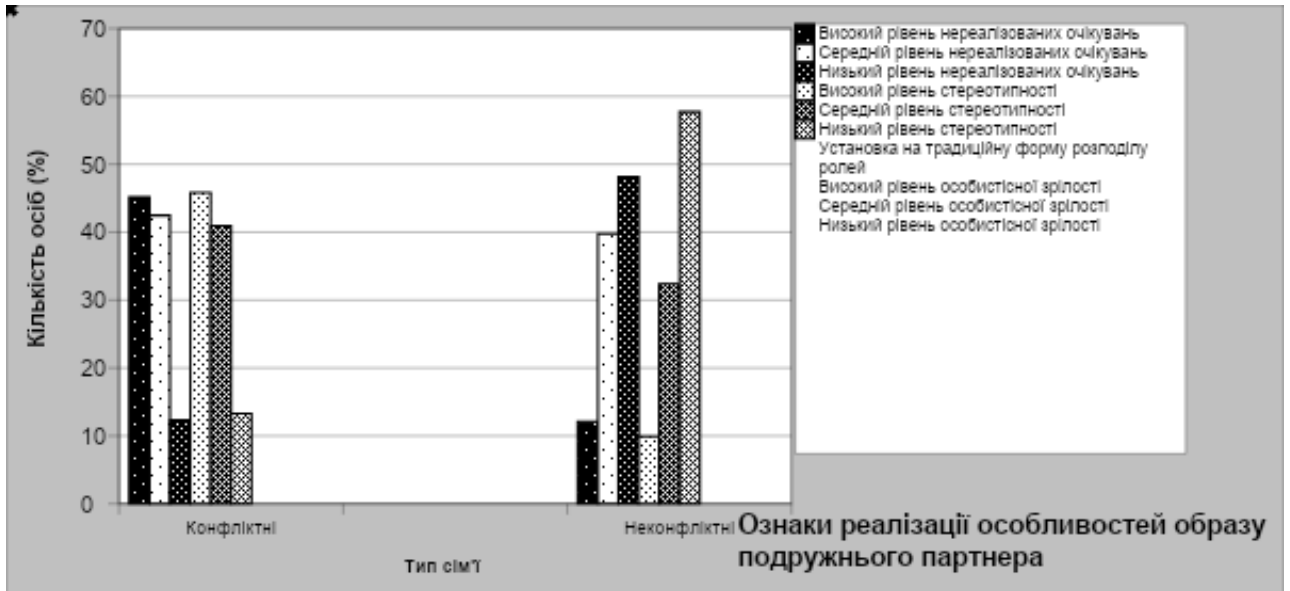

Рис.1. Особливості прояву психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї

З цього випливає необхідність цілеспрямованого впливу на процес життєдіяльності молодій сім'ї з метою профілактики та подолання конфліктів між шлюбними партнерами, розвитку особистісної зрілості членів молодого подружжя до сімейного життя. Тож на основі результатів емпіричного дослідження ми розробили рекомендації щодо врегулювання конфліктних ситуацій та конфліктів молодого подружжя.

На основі психологічного аналізу досліджень ми розширили поняття про: «образ майбутнього шлюбного партнера», шляхом введення понять «уявно сумісний образ майбутнього шлюбного партнера» і «реально сумісний образ майбутнього шлюбного партнера», а також визначили критерії рівня сформованості образу майбутнього шлюбного партнера.

Образ майбутнього шлюбного партнера – це емоційно забарвлена система уявлень у свідомості конкретної людини про її бажаного ідеального шлюбного партнера, що формується під впливом стереотипів, спостережень за життям подружніх пар і є результатом власного життєвого досвіду.

Уявно сумісний образ майбутнього шлюбного партнера – це актуальне на даний момент уявлення особистості про психофізичні, психофізіологічні, психологічні, соціально-психологічні та духовні риси бажаного подружнього партнера, яке формується без врахування закономірностей подружньої сумісності. Виникає внаслідок інтеріоризації та відображення ознак, структурних характеристик і відношень відомих суб'єкту шлюбних пар, які, згідно закономірностей подружньої сумісності, не є оптимальними для благополучного подружнього життя із суб'єктом.

Реально сумісний образ майбутнього шлюбного партнера – це ідеальне суб'єктивне уявлення особистості про психофізичні, психофізіологічні, психологічні, соціально-психологічні та духовні риси бажаного подружнього партнера, яке формується відповідно до закономірностей подружньої сумісності. Виникає внаслідок інтеріоризації та відображення ознак, структурних характеристик і відношень відомих суб'єкту шлюбних пар, які, згідно закономірностей подружньої сумісності, є оптимальними для благополучного подружнього життя із суб'єктом.

Провідним критерієм рівня сформованості образу майбутнього шлюбного партнера ми вважаємо міру співпадіння уявно сумісного образу майбутнього шлюбного партнера із реально сумісним образом відповідно до закономірностей подружньої сумісності.

Теоретичною основою для вивчення психологічної сумісності є емпіричні дослідження, які були проведені А.Кім, Є.С.Кузьмінім, Д.Мартін, М.Мартін, М.М.Обозовим, А.М.Обозовою. Відповідно до закономірностей

психологічної подружньої сумісності, показником сформованості образу майбутнього шлюбного партнера є симетричність профілів особистості потенційних шлюбних партнерів, про це детально описано в дослідженні О.М.Абакумова, Р.Кеттел, А.Кім, Д.Мартін, М.Мартін.

На основі аналізу основних теорій шлюбного вибору (психоаналітичних, гуманістичних, соціально-психологічних) за сферою вираження та прояву умовно ми виділили такі групи психологічних механізмів формування образу майбутнього шлюбного партнера:

- *глибинні* механізми – статево-рольова ідентифікація з батьками (З.Фрейд), інтеріоризація архетипів аніми і анімуса – і їх проекція на реальну людину (К.Юнг), партнерство у “шлюбній грі” (Е.Берн);
- *особистісні* психологічні механізми – образ „Я” (Л.З.Сердюк, Р.П.Федоренко), самооцінка (С.Будассі, В.С.Заслуженюк, М.М.Обозов, В.А.Семиченко, Н.Ф.Федотова), рівень домагань (Н.Ф.Федотова), рівень особистісної зрілості (А.Маслоу, Д.Т.Іванов);
- *соціально-психологічні* механізми – рефлексія, ідентифікація, емпатія, каузальна атрибуція, атракція (Д.Маєрс), стереотипізація (Т.Г.Стефаненко), ефекти „первинності” та „новизни”, ефект „ореолу” (О.Бодальов, В.М.Дружинін, С.Е.Лянс, Ж.Ляпуант), рівноцінність на “шлюбному ринку”(Е.Фромм), еволюціоністичний (Д.Майєрс).

З цього переліку психологічних механізмів формування образу майбутнього шлюбного партнера провідними виділено та обґрунтовано *статево-рольову ідентифікацію з батьками, самооцінку та стереотипізацію.*

2.3. Рекомендації щодо врегулювання подружніх конфліктів на етапі молоді сім'ї

Сімейні конфлікти стали широко розповсюдженим явищем, що свідчить про дисгармонію в сімейних стосунках. Проблема виявлення сутності, причин, форм прояву конфліктів є на сьогодні особливо актуальною для науки, тому що в період трансформації суспільства зріс показник розлучень, особливо серед молодих сімей. Відтак, порушуючи або навіть руйнуючи простір звичної соціальної організації людства, конфлікти на цьому не зупиняються й проникають в сферу приватного життя кожної окремої людини – у її сім'ю, подружні стосунки.

Під час вивчення проблем сімейного конфлікту було виявлено ряд основних причини його початку, і цією найголовнішою проблемою та причиною є наміри змінити партнера. Не дивно, що ті, від кого ми сподіваємось отримати зміни, взагалі не хочуть змінюватись, і перетворювати себе, як цього хоче інша людина, вони обирають бути собою, такими, якими вони народилися. У кожного з нас є свої переконання, уявлення про правила сімейного життя, цінності, на які вони спираються.

У ході вивчення проблеми сімейного конфлікту виявлено основні причини його початку, до яких належать:

- егоїзм;

- ревності;
- невміння спілкуватися один з одним.
- обмеження свободи дій, самовираження членів сім'ї;
- незадоволення потреби в позитивних емоціях (відсутність ласки, турботи, уваги й розуміння);
- побутова невлаштованість;
- непорозуміння як результат небажання вести діалог;
- зрада;
- різні погляди на сімейне життя;
- невідповідність темпераментів;
- шкідливі звички одного з подружжя та пов'язані з ними наслідки;
- матеріальні проблеми, які складно вирішити;
- неповага один до одного;
- небажання допомагати один одному;
- розбіжності в духовних інтересах.

Відомий дослідник А. І. Кочетов називає сім основних причин сімейних конфліктів:

- порушення етики подружніх стосунків (зрада, ревності). Звичайно зрада одного із подружжя є травмуючою для будь-якої людини, так, вона переживається як зрада, обман і відсутність любові. Безпричинні ревності сприймаються як недовіра з боку партнера й викликають відчуття образи;
- біологічна несумісність. Досить часто шлюби укладаються по любові, що є вищим почуттям, яке зв'язане значною мірою із загальним світоглядом, ціннісними орієнтаціями, системою мотивації й спрямованістю особистості. Однак особливості нервової системи, не завжди прийняті майбутнім подружжям до уваги, можуть стати

причиною сексуальної незадоволеності або розбіжності біоритмів «жайворонка» і «сови»;

- непорозуміння подружжя (одного з них) з людьми, які їх оточують, а саме: родичами, знайомими, товаришами і т. д. Звичайно, найпоширенішою причиною конфліктів є некоректне ставлення одного з подружжя до батьків іншого партнера. Багато батьків, які опікуються сімейним щастям своєї вже дорослої дитини, порушують структуру стосунків молодих пар, створюючи конфліктні ситуації;
- несумісність інтересів і потреб. Досить часто подібність інтересів і потреб лежить в основі створення сім'ї, однак вони не можуть повністю збігатися у двох різних людей, а також змінюються із часом, що спричиняє непорозуміння;
- відмінність педагогічних позицій стосовно дитини. Виховуючи дитину, батьки використовують непослідовний стиль так само, як і різні цілі й засоби виховання. Що не тільки не приносить бажаного ефекту, але й просто робить дитину нещасною;
- наявність особистісних недоліків або негативних якостей в одного, а часом і в обох. Брутальність, запальність, брехливість, неохайність і багато інших якостей викликають незадоволення в другій половині, і тільки наявність у неї такої позитивної якості, як терпіння, здатне запобігти подружній сварці;
- відсутність взаєморозуміння між батьками й дітьми. Якщо попередні причини в основному стосувалися подружніх стосунків, то остання належить до проблем батьків і дітей. По суті вона ґрунтується на різних цінностях, потребах й інтересах різних поколінь і невміння розуміти іншу точку зору [44].

Відповідно із дослідницькими фактами фахівців, гострота конфліктів, їх

частота, сила емоційних вибухів, контроль за власною поведінкою, тактика і стратегія поведінки партнерів у різних конфліктних ситуаціях залежить також від індивідуальних особливостей, темпераменту і характеру.

У дослідженнях А. П. Мусакіної було виявлено, що жінкам дружелюбним, комунікабельним краще вдається створити сім'ю і зберегти її. Водночас такі жінки самі частіше бувають задоволені шлюбом. Чим більше жінка прагне отримувати задоволення тільки від своїх інтересів, тим більше труднощів виникає у неї при спілкуванні з чоловіком і дітьми. Разом з тим, чим вищий рівень домінантності жінки, тим менше згоди між партнерами у конфліктних ситуаціях, які зумовлені порушенням рольових очікувань.

Довірливе спілкування партнерів є запорукою успішних подружніх взаємин. З огляду на це, будь-який конфлікт означає, що партнери просто не можуть нормально домовитися з якогось приводу.

Ю. Е. Альошина стверджує, що скарги на труднощі у спілкуванні досить рідко звучать у партнерів, які конфліктують. Лише в процесі консультування у подружньої пари виникають і формулюються скарги, що безпосередньо пов'язані зі спілкуванням. Попередження сімейних конфліктів залежить від усіх членів сім'ї і насамперед від самих чоловіка і дружини. При цьому слід мати на увазі, що деякі дрібні сімейні сварки можуть мати позитивну спрямованість, допомагаючи прийти до згоди зі спірних питань і запобігти більш глибокому конфлікту. Але, у більшості випадків, сімейні конфлікти допускати не варто. Там, де подружжя прагне до вдосконалення стосунків, конфлікти неминучі. Розв'язання конфлікту сприяє розвитку сім'ї, новому рівню спілкування, стиранню відмінностей. Поза сумнівом, першою дією, що створює передумову вирішення конфлікту, є вміння визначити, в чому полягають істинні причини конфлікту. Істинну причину конфлікту досить часто приховує одна або обидві конфліктуючі сторони.

Завдання встановити істинну причину конфлікту зовсім не просте. Воно

вимагає доброго знання психології людини. Якщо причина конфлікту визначена правильно, то стає зрозумілою і конфліктна ситуація, а отже, у такому разі легше визначити найприйнятніші способи вирішення конфлікту. Поступатися повинні обидва. Але першим повинен той, хто мудріший, краще розуміє, що небажання і невміння поступатися – шлях, що призводить до сварок і нерідко – до розлучень. Необхідно навчитися мати такту і витримку, вміння переконливо і аргументовано викладати власну думку. Якщо ж переконати чоловіка не вдається, краще припинити суперечку. Найголовніше – не перетворити сімейні суперечки на сварки, дискусії – на скандали, а треба навчитися взаємодіяти з батьками і родичами, а найважливіше – навчитися поважати один одного.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що виникнення сімейних конфліктів пов'язане із прагненням людей задовольняти ті або інші потреби або створити умови для їхнього задоволення без врахування інтересів іншої сторони конфлікту або члена сім'ї. Справжні причини конфлікту складно виявити через різні психологічні моменти.

По-перше, у будь-якому конфлікті раціональний початок, як правило, прихований за емоціями.

По-друге, справжні причини конфлікту можуть бути надійно приховані та психологічно захищені в підсвідомості й проявлятися на поверхні тільки у вигляді прийнятних для Я-концепції мотивів.

По-третє, причини конфліктів можуть бути невловимими через так званий закон кругової каузальності (причинності) сімейних стосунків, який проявляється й у подружніх конфліктах.

Отже, для успішного розв'язання конфлікту необхідно:

- бажання обох сторін його вирішити. Але якщо таке бажання буде виявлено хоча б однією із сторін, то й це дасть більше можливостей іншій стороні для зустрічного кроку;

- зробити перший крок на шляху до розв'язання конфлікту. Це завжди досить складно: кожний вважає, що поступитися повинен інший. Тому готовність до розв'язання конфлікту, виявлена однієї із сторін, може зіграти вирішальну роль у розв'язанні конфлікту в цілому.

Основними шляхами попередження конфліктів є побудова сімейних стосунків на засадах рівноправності, взаємної відповідальності, довіри і пошани.

Аналіз науково-психологічної літератури з досліджуваної проблеми засвідчив, що проблеми причин виникнення, незважаючи на їх актуальність і важливе практичне значення, поки що вивчені недостатньо. Тому, перспективами подальшого дослідження є пошук ефективних методів вирішення сімейних конфліктів, спрямованих на поліпшення сімейного клімату, стосунків.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Виявлено, що у респондентів до моменту вступу в шлюб домінує низький рівень сформованості образу майбутнього шлюбного партнера, який характеризується мінімальним співпадінням реально сумісного образу майбутнього шлюбного партнера із уявно сумісним. Поряд із низьким рівнем сформованості образу майбутнього шлюбного партнера у досліджуваних домінують такі прояви психологічних механізмів формування образу майбутнього шлюбного партнера: високий рівень статево-рольової ідентифікації з батьками, психологічними особливостями якого є ототожнення себе та партнера із батьком відповідної статі та бажання

наслідувати поведінку батьків у подружніх відносинах; неадекватна самооцінка (завищена і занижена), психологічними характеристиками якої є переоцінка, або недооцінка себе, неадекватні образ “Я”, рівень домагань, програма самореалізації; високий рівень стереотипізації, який характеризується поширенням на сприймання і оцінку майбутнього шлюбного партнера характеристик певної соціальної групи.

Закономірність впливу статево-рольової ідентифікації з батьками на формування образу шлюбного партнера проявляється у кореляції високого рівня ідентифікації із низьким рівнем сформованості образу, і низького рівня ідентифікації із високим рівнем сформованості образу.

Закономірність впливу самооцінки на формування образу шлюбного партнера проявляється у кореляції адекватної самооцінки із високим рівнем сформованості образу майбутнього шлюбного партнера, і неадекватної самооцінки із низьким рівнем сформованості образу.

Закономірність впливу стереотипізації проявляється у кореляції високого рівня стереотипізації із низьким рівнем сформованості образу майбутнього шлюбного партнера, низького рівня стереотипізації із високим рівнем сформованості образу.

Ефективним шляхом оптимізації вибору шлюбного партнера та формування адекватного образу майбутнього шлюбного партнера є вплив активними методами соціально-психологічного навчання на прояви психологічних механізмів формування цього образу з метою їх оптимізації (зниження рівня статево-рольової ідентифікації з батьками, формування адекватної самооцінки, зниження рівня стереотипізації). Це може бути як діагностична та психокорекційна діяльність, так і просвітницька.

Система роботи з психологічної корекції рівня сформованості образу шлюбного партнера базується на активізації оптимальних проявів

психологічних механізмів формування образу майбутнього шлюбного партнера у молоді.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективи її вивчення пов'язані із концептуальним аналізом образу майбутнього шлюбного партнера, його структури та характеристик; виявленням гендерних особливостей процесу формування образу майбутнього шлюбного партнера залежно від віку; встановленням характеру зв'язку сформованого образу майбутнього шлюбного партнера із успішністю здійснення шлюбного вибору; поглибленим аналізом взаємозв'язків психологічних механізмів формування образу майбутнього шлюбного партнера; дослідженням особливостей прояву психологічних механізмів формування образу майбутнього шлюбного партнера на різних вікових етапах життєвого шляху особистості; створенням психодіагностичних методик дослідження психологічних механізмів формування у молоді образу майбутнього шлюбного партнера, що й буде предметом нашого подальшого наукового пошуку.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження показало, що у процесі вибору шлюбного партнера відіграють роль багато різних особливостей образу, виявлення яких стає актуальним саме сьогодні, коли кількість розлучень перебуває на високому рівні.

Актуальним питанням у юнацькому та молодому віці є здійснення шлюбного вибору, цей вік є сенситивним для утворення пари, в цей період

активізується пошук шлюбного партнера. На успішність здійснення шлюбного вибору впливає образ майбутнього шлюбного партнера. Образом майбутнього шлюбного партнера є суб'єктивне ідеальне уявлення психофізичних, психофізіологічних, психологічних, соціально-психологічних та духовних рис бажаного подружнього партнера, яке формується внаслідок інтеріоризації та відображення ознак, структурних характеристик і відношень відомих суб'єкту шлюбних пар. Провідним критерієм рівня сформованості образу майбутнього шлюбного партнера є міра співпадіння уявно сумісного образу майбутнього шлюбного партнера із реально сумісним образом, відповідно до закономірностей подружньої сумісності.

За сферою прояву психологічних механізмів формування образу майбутнього шлюбного партнера умовно можна виділити такі їх групи: 1) глибинні – статево-рольова ідентифікація з батьками, інтеріоризація архетипів аніми і анімуса і їх проекція на реальну людину, партнерство у “шлюбній грі”, 2) особистісні психологічні механізми – образ „Я”, самооцінка, рівень домагань, рефлексія, рівень особистісної зрілості); 3) соціально-психологічні механізми – емпатія, атракція, стереотипізація, ефекти („первинності” та „новизни”, ефект „ореолу”), рівноцінність на “шлюбному ринку, еволюціоністичний механізм. Провідними психологічними механізмами формування образу майбутнього шлюбного партнера у юнацькому та молодому віці є статево-рольова ідентифікація з батьками, самооцінка та стереотипізація.

На даному етапі розвитку суспільства шлюб переживає кризу, пов'язану зі зміною його функціонального призначення. До недавнього часу він мав скоріше економічне та політичне значення, ніж відігравав функцію психологічної підтримки й комфорту [42]. Сьогодні в усіх демократичних суспільствах, зокрема в українському, спостерігаються такі позитивні тенденції, як збільшення економічної незалежності жінок, відміна правової

дискримінації незаконнонароджених дітей, розширення асортименту товарів, які полегшують побут самотніх чоловіків і жінок, послаблення примусових повноважень держави у сфері особистого життя людей. Однак ці зміни неминуче призводять до зменшення потреби в реєстрації шлюбу. Як наслідок, середній вік вступу в шлюб постійно підвищується, багато молодих пар проживають разом неофіційно, розлучення стало найбільш імовірним фіналом шлюбних відносин, особливо на етапі молодої сім'ї, адже, як показало наше дослідження, з високою частотою зустрічається мінімальне співпадіння реально сумісного образу чоловіка чи жінки з уявно сумісним.

У науковій літературі існує дуже велика кількість теорій вибору шлюбного партнера, які представлені переважно західними авторами. Більшість із них описують послідовність етапів або стадій розвитку стосунків із майбутнім шлюбним партнером. Найбільш структурованою та розробленою теорією вибору шлюбного партнера є концепція Бернарда Мурстейна «Стимул–Цінність–Роль», яка оснований на припущенні про те, що всі відносини протягом передшлюбного періоду проходять три послідовні стадії. Лише пари, які прожили всі три стадії, спроможні укласти гідний шлюбний союз.

На першій стадії (стимульній) відбувається виокремлення однієї людини з великої кількості інших людей, тобто відбувається первісний вибір партнера, виникає симпатія. До критеріїв вибору на цій стадії відносять зовнішні дані, соціальний статус, особливості самопрезентації партнера, деякі його психологічні якості. До особливостей перебігу першої стадії вчені відносять різні компоненти, зокрема, важливим компонентом тут є територіальна близькість між партнерами, оскільки експериментально доведено, що саме вона часто стає основою для взаємної симпатії. Більшість людей знаходять свою «другу половинку» серед сусідів, колег, знайомих чи однокласників.

На другій стадії (ціннісній) відбувається узгодження партнерами цінностей, переконань, світоглядних позицій один одного. Симпатія, яка виникає на стимульній стадії, зміцнюється у тому разі, якщо досягається єдність поглядів на життя й позицій у питаннях шлюбу, розподілу чоловічих та жіночих обов'язків у сім'ї, виховання дітей тощо. В іншому разі, при розбіжності подібних позицій, союз розпадається.

На третій стадії (рольовій) перевіряється відповідність рольової поведінки партнерів при їх активній практичній взаємодії один з одним. Однак, на дошлюбному етапі відносин здатність партнера виконувати бажану роль перевіряється частіше за все лише завдяки вербальному вираженню його ставлення до цього предмету. Зазвичай, на цій стадії проходять перевірку рольові очікування по відношенню до партнера, ті враження, які партнер викликає при спілкуванні на ціннісній стадії. Вчені вбачають тісний зв'язок між вказаною відповідністю та загальною задоволеністю шлюбом. Також на даному етапі відбувається оцінка відповідності особистісних властивостей партнерів, яка перевіряється завдяки їх спільній діяльності.

Тож, можна допустити, що досліджувані пари, в яких уявно та реально сумісні образи не співвідносяться, що вони не пройшли в повній мірі другу чи третю стадію даної концепції, або ж один з партнерів (чи навіть обоє) були не до кінця чесні перед собою та один з одним.

Наприклад, соціолог Роберт Уінч у своїй теорії доповнювальних потреб відзначав, що під час вибору дружини чи чоловіка кожна людина шукає того, хто спроможний максимально задовольнити її основні потреби. Задоволення та винагорода розглядаються як сили, що сприяють зближенню майбутнього подружжя. На підтвердження цієї теорії виступив Р. Сентерс зі своєю інструментальною теорією підбору шлюбного партнера. Він стверджував, що людина прагне до того, чий потреби подібні її власним або доповнюють їх [43]. Про особливості задоволення потреб у стосунках та пов'язану з цим

стабільність емоційних відносин говорив також Абрахам Маслоу. Він указував, що люди, які живуть на рівні потреб росту, тобто самоактуалізовані особистості, установлюють більш стабільні стосунки, ніж ті, хто живе на рівні дефіцитарних потреб.

Тож розроблені нами рекомендації профілактики і врегулювання конфліктів у молодих сімей, спрямовані на якнайкраще розуміння подружніми парами себе, свого партнера, витоків можливих чи існуючих проблем і як наслідок – конфліктів, що виникли в результаті неправильної сформованості образу свого партнера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Т.В. Психологічні проблеми подружніх відносин. Вісник Санкт-Петербурзького університету. Сер. 6. 1999. Вип. 3. – № 20.
2. Бодальов А.А. Особистість і спілкування. М., 2002. 297 с.
3. Батаршев А.В. Механізми сприйняття людини людиною і взаєморозуміння в процесі спілкування. Elitarium.ru.
4. Ситников В.Л. Образ дитини у свідомості педагога. СПб., 1999. 164 с.
5. Реан О.О. Ставлення молоді до інституту сім'ї та сімейних цінностей//національний психологічний журнал. 2016. № 1 (21). С. 03-08.
6. Кон І.С. Чоловічі дослідження: мінливі чоловіки в змінному світі//Введення в гендерні дослідження. Ч. 1. - Харків; СПб, 2001.
7. Шиффман Х.Р. Ощущение и восприятие, 5-е изд. СПб.: 2003 - 928 с.
8. Берн Ш. Гендерна психологія. СПб.: Прайм-Єврознак, 2001. 320 с.
9. Келлі Г. Процес каузальної атрибуції. Сучасна зарубіжна соціальна психологія: Тексти. М., 2004, 324.
10. Захаров А.І. Психологічні особливості сприйняття дітьми ролі батьків//Питання психології. 1982. № 1.
11. Єзан С. Психологія та педагогіка міжнаціонального спілкування/С.Єзан. Чита, 1996.
12. Панфьоров В.М. Когнітивні еталони та стереотипи взаєморозуміння людей. Питання психології. 1982. № 5. С. 139-142.
13. Обозов М. М. Психологія міжособистісних відносин. - Київ: Либідь, 1990. - С.12.
14. Донцов А.І. Проблема соціальної групи в дзеркалі етнопсихології.

Вступна стаття до підручника: Т. Стефаненко. Етнопсихологія. М.: ІПРАН, 1999. С. 5-15.

15. Ільїн Є.П. Психологія спілкування та міжособистісних відносин. Пітер, 2009.

16. Каган В.Є. Когнітивні та емоційні аспекти гендерних установок у дітей 3-7 років. Питання психології. 2000. № 2. С. 65-69.

17. Семенов Ю.І. Походження шлюбу і сім'ї: монографія. М.: КРАСАНД, 2010. - 307 с.

18. Майерс Д. Соціальна психологія. Пітер, 2011. - 800 с.

19. Кришталь В.В., Андрух Г.П. Сексуальна гармонія подружньої пари; Сексуальна дисгармонія подружньої пари. Науково-популярне видання. Харків ВЕЛЕС 1996р. 112с.

20. Петровська Л.А. Зворотний зв'язок як феномен соціально-перцептивних процесів у групі. Міжособистісне сприйняття в групі. М., 1981. С. 152-168.

21. Коростильова Л.А. Психологія самореалізації особистості: основні сфери життєдіяльності, Видавництво. РДБ, 2003.

22. Оліфірович Н.І. Образ шлюбного партнера в уявленнях дівчат. Адукація і вихаванне. Видавництва "Адукація і вихаванне", 2012, N № 11.-С.31-37

23. Іпполітова Є.А. Уявлення про сім'ю молодих і зрілих чоловіків і жінок у контексті міжпокієної взаємодії. Московський науковий огляд. 2011. - № 9.

24. Клещина І.С. Гендерна соціалізація. СПб.: Ізд-во РДПУ ім. О. І. Герцена, 1998.

25. Агєєв В.С., Андрєєва Г.М. Специфіка підходу до дослідження перцептивних процесів у соціальній психології. Міжособистісне сприйняття в групі. М., 1990.

26. Харлі У.Ф. Закони сімейного життя. Протестант, 1992.
27. Султанова О.В. Соціально-психологічні особливості подружньої сумісності і благополуччя в шлюбних відносинах: - Так. канд. псих. наук, СПб, 2008. - 279 с.
28. Федотова Ю.В. Проблема розуміння кризи сім'ї. М. 2002. - С. 108.
29. Гурко Т.А. Соціально-економічні зміни в Росії і формування сім'ї. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду перетворень в Росії. Вип. VII. М., 1996.
30. Харчев А.Г. Міцність сім'ї - це її культура. Сім'я і школа, № 3, 1987. С. 93- 98.
31. Іксанова Л.Ш. Особливості відносин подружжя, що живуть у незареєстрованому шлюбі Л.Ш. Іксанова, Психологія XXI століття: Тези Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів
32. Легеніна Т.Б. Гендерна соціалізація в сучасній російській родині: соціокультурний аналіз: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук, СДУ, 2004. - 184 с..
33. Скутнєва С.В. Гендерні аспекти життєвого самовизначення молоді. Соціологічні дослідження. - 2003. - № 11.
34. Анашкіна Г.П. Сучасні норми внутрішньосімейних відносин родинних зв'язків у російських, Етнічна психологія і суспільство Отв. редактор Н.М. Лебедева. М, Старий сад, 2003 С. 205-214.
35. Здравомислова О.М. Від "рівності" до рівноправності: чи потрібна емансипація чоловіків. Жінки і соціальна політика (гендерний аспект) М., 1992
36. Бромлей Ю.В. Основні тенденції етнічних процесів у сучасному світі. Радянська етнографія № 2, 1982. - С. 3-15.
37. Собчик Л.М. Діагностика міжособистісних відносин. Практичне

керівництво до традиційного та комп'ютерного варіантів тесту Л.Н. Собчик.
М.: Боргес, 2010.

- 52 с.

38. Мацумото Д. Психологія і культура Д. Мацумото.
Прайм-Єврознак, 2002.

39. Стефаненко Т.Г. Етнопсихологія: Підручник для ВНЗ - 4-е вид.,
ісп. і доп. Т.Г. Стефаненко. Аспект Прес, 2009.

40. Лебедева Н.М. Соціальна психологія аккультурація етнічних
груп: - Так. д-ра психол. наук: 19.00.05 Н.М. Лебедева.

41. Антоненко В.А. Соціальна перцепція владних відносин в
організації: - Так..канд. пс. наук. М., 2005. 202с.

42. Ахметгалеева, З.М. Співвідношення рефлексивності особистості
та семантики стилів соціальної перцепції в юнацькому віці Текст.: Так. - Так.
психол. наук Кемерово, 2006 - 174 с.

43. Агеев В.С., Андреева Г.М. Специфіка підходу до дослідження
перцептивних процесів у соціальній психології. Міжособистісне сприйняття
в групі. М., 1990.

44. Агеев В.С. Психологія міжгрупових відносин. М., 1983. 322с.